

Schiermonnikoog, hoe het is en hoe het was

Joop Marquenie

In zijn 'Natuuramnesie' gaat Marc Argeloo na langs welke wegen wij ons historisch bewustzijn kunnen opbouwen (zie pag. 33 van dit nummer). De eerste, meest simpele manier is dat een oudere generatie vertelt hoe het vroeger was. Dat is precies wat de auteur van dit artikel doet. Hij kwam tussen 1969 en 1975 als student-deelnemer aan Zomerkampen van de Vrije Universiteit op Schiermonnikoog om er biologisch onderzoek te doen. Een intensief beleefde periode. Als hij er in 2021, zo'n halve eeuw later dus, weer terugkomt, ervaart hij de veranderingen als schokkend. Dit artikel is een door de Twirre-redactie gecompriëerde bloemlezing uit het oorspronkelijke, eerder gepubliceerde, uitvoerige artikel (Marquenie 2022).

De zomerkampen van de Vrije Universiteit

De kampen begonnen eind jaren vijftig als opvolging van biologie-excursies naar Zweden. Ze stopten eind jaren zeventig. Er waren aanvankelijk drie en later twee kampen per jaar. Per kamp waren verschillende onderzoeksgroepen actief. Ze vormden een decor van leergierige jonge studenten die de natuur van Schier absorbeerden als sponsen en deden onderzoek met alle energie die in hen was. In die kampen werd ecologisch onderzoek gedaan aan de natuur van Schier, in eigen tijd en op eigen kosten onder leiding van hoogleraren en wetenschappelijk medewerkers van de universiteit.

De kampen werden opgezet aan de duinvoet van de Kooiweg, bij het veldlaboratorium in het Groene Glop. Dat is tegenover de boerderij van Visser. Aan de weg stonden drie grote witte tenten één als keuken en twee als werk- en eetruimte. In het terrein langs de duinvoet stonden verder 20 tot 40 afzonderlijke tentjes van de hoogleraren en studenten. De werkdag begon om 7 uur en eindigde 14 uur later, zes dagen in de week. Alleen op zaterdag eindigde de onderzoeksdag na de avondmaaltijd, en de zondag was om het eiland verder te verkennen. Je kon dan ook de kerkdienst bezoeken.

Eind jaren zestig kwam ik voor het eerst op Schier, in 1969 om precies te zijn. De boot vertrok nog, voor het laatst, uit Zoutkamp met de bagage van de reizigers in een stapel op het achterdek. Ik en mijn studiegenoten biologie waren op weg naar het zomerkamp van de Vrije Universiteit. Na aan een eerste kamp te hebben deelgenomen, raakte ik geheel bevlogen en nam in de jaren daarna deel aan het kamp om de werktenten op te bouwen, twee of drie opeenvolgende kampen en vervolgens het kamp om alles weer op te ruimen. Ik genoot van mijn medestudenten, had veel waardering voor al die inspirerende hoogleraren en medewerkers, maar kikte vooral op onderzoek op dat grandioze eiland. Alles bij elkaar opgeteld heb ik bijna een jaar op Schier doorgebracht in de periode 1969- 1975 en kende ik het gebied ten oosten van de Berkenplas op mijn duimpje.

Daarna ben ik er lang niet meer geweest tot we in het najaar van 2021 nog even een paar dagen gingen kamperen op Seedune. Ik was geschokt door de veranderingen, het eiland was niet een beetje veranderd, het was totaal anders. Het is niet mijn doel om over de kampen te schrijven, want die zijn ook verleden tijd. Ik zal proberen om in globale termen de eilandnatuur te beschrijven zoals die toen was en nu is geworden. Ik heb ook naar oorzaken voor de verandering gezocht.

Van de boot naar het VU-kamp

De aankomst van de boot was een belevens op zich, want druk was het nooit (figuur 1). Alles paste in één bus die via het dorp naar het einde van de Badweg reed. De bagage van de studenten werd echter door boer Visser gehaald met de trekker en een aanhanger. Wij gingen natuurlijk lopen. De familie Visser had de boerderij aan de Kooiweg tegenover het kamp. Wij kochten er ook verse melk voor de havermoutpap. Opvallend waren de mosselbanken langs de vaargeul die zich uitstrekten aan weerszijden van de strekdam. Vooral de bank

Figuur 1. Bootsteiger Schiermonnikoog in 1971, oostzijde.

in westelijke richting was opvallend. Zeker een meter hoog als een rif aan de zijde van de geul en over 10-20 meter aflopend richting eiland. Daar haalden wij – en ook andere bezoekers – wel eens mosselen voor een maaltijd. Aan de oostkant kwam het water tot aan de waddendijk. Ik kan mij daar geen kwelder of begroeiing herinneren, anders dan een klein veldje Slijkgras in deze hoek van dijk en veerdam. Langs de waddendijk groeide wel de Driedistel. Die hoorde daar niet, maar was meegekomen met de rivierklei, die was aangevoerd als deklaag voor de dijk (zie het kader over Driedistel). Over de dijk liep de weg verder in het verlengde van de veerdam naar het noorden en maakte dan een bocht naar links. Na circa 100 meter ging er een landweggetje met schelpenpad naar rechts, dat heette de Herdersdam. Het oogde als een oude dam uit een tijd van voor de aanleg van de waddendijk. Het diende waarschijnlijk om met droge voeten de duinrand te kunnen bereiken. Aan weerszijden van dit pad lagen weilanden die begraasd werden door koeien. Aan de westzijde een smalle sloot met opvallende soorten als Lidsteng, Waterweegbree, Zwanenbloem en Zoutgras. De weilanden waren kruidenrijk zoals je ook mocht verwachten. Veel boterbloem, klaver en hier en daar zuring. De koeien hadden nog horens. Zoals in het lied dat ter gelegenheid van Sint Maarten door kinderen wordt gezongen: "Sintere, sintere Maarten; de koeien dragen staarten, de

Figuur 2. De boerderij van Visser in 1974, westzijde.

Driedistel

De auteur herinnert zich de naam Driedistel (*Carlina vulgaris*) sterk, maar waarschijnlijk gaat het om Knikkende distel (*Carduus nutans*). Een kleidijk is een zeer onwaarschijnlijk biotoop voor Driedistel. In de NDFF zijn ook geen waarnemingen van deze soort voor Schier bekend. Dat geldt wel voor de Knikkende distel, en die soort is inderdaad met klei aangevoerd op het eiland. Zulke onzekerheden zijn inherent aan de kennisbron 'herinneringen'.

koeien dragen horens, de kerken dragen torens". Het was altijd weer gemakkelijker op Schier om bij grondmist deze koeien te zien lopen met alleen de gehoornde koppen boven de mistdeken.

Nu, 50 jaar later, was de boot afgeladen en waren zeker vijf bussen nodig om iedereen af te voeren richting dorp en dat op een gewone doordeweekse dag eind september. De mosselbanken zijn verdwenen. Die zijn tussen 1970 en 1990 allemaal opgescheept door Zeeuwse mosselboeren en ze hebben zich nooit meer hersteld in oude glorie. Nu lagen er hier en daar wel kluiten met mosselen aan de westzijde. Aan de oostzijde had zich een strook van slikken gevormd tegen de dijk. De Driedistel heb ik niet meer teruggezien, maar die hoorde natuurlijk ook niet in het waddendistrict en was er tijdelijk te gast.

Tot mijn verbijstering bleek de historische en vegetatiekundig interessante sloot langs de Herdersdam gedempt of drooggelegd en was de dam afgedekt met betonplaten. Ook de soortenrijke weilanden aan weerszijden bleken verdwenen. Aan de oostkant bevindt zich nu een maïsacker en aan de westzijde raaigrasakkers. De koeien van weleer waren ook weg en hadden plaatsgemaakt voor zwarte plastic rollen op een egaal lichtgroen bed van groene stoppeltjes. Hierin was het gemaaide raaigras verpakt. Weg rijke flora, weg natuur, weg koeien met horens. Er is wel een grote, donkergroene stal verzezen achter de boerderij van Visser. Vanaf de waddendijk is de boerderij hierdoor nu aan het oog onttrokken. Het idee is duidelijk: een loopstal voor 100 of misschien wel 200 stuks vee die raaigras moeten eten aangevuld met palmvet en sojabonen om het economisch optimale gehalte aan vet en eiwit te bereiken. Zo is melk de witte motor geworden voor verdere ontbossing van het tropisch regenwoud. Melk en boter hebben ook veel smaak verloren. Uit een uitzending van de Keuringsdienst van Waarde (Keuringsdienst van waarde, 9 sep 2021) bleek bijvoorbeeld dat roomboter die hard is bij kamertemperatuur, afkomstig is van koeien die zijn bijgevoerd met palmvet. De soja kun je niet zien of proeven, maar is standaard bijvoeding en zo wordt ook de consument ongevraagd medeplichtig aan het kappen van tropisch bos. De kartonnen verpakking van de melk mag dan voldoen aan het FSC-keur, de inhoud doet dat niet. Nu wil men op het eiland ook weer zelf kaas gaan maken. Maar als het hoofdingrediënt dezelfde smakeloze melk is als die van Uniekaas, waarom zou je dan veel duurder eilandkaas kopen? Die is dan immers uit dezelfde op raaigras, soja en palmvet gebaseerde melk gebrouwen als overal elders in Nederland

Melkveehouderij

In het oorspronkelijke artikel wordt hier uitgebreid over de landelijke ontwikkeling van melkkoeien en melkproductie.

Van het VU-kamp naar het strand

De meest zichtbare werkgroep in het VU-kamp was de strandwerkgroep onder leiding van professor (Jan) Lever en zijn rechterhand René Thijsse. Lever genoot bekendheid vanwege zijn onderzoek naar het aanspoelmechanisme van schelpen eind jaren zestig. Hij gebruikte daarvoor gekleurde plastic schelpjes, die overigens door Shell gemaakt waren, in de juiste vorm en het juiste soortelijk gewicht. Van 1970 tot

het einde van de kampen werd onderzoek gedaan aan vis in de strandzone. De dagelijkse gang naar het strand liep over de Reddingsweg. Vanaf het kamp liepen we achter het veldlaboratorium langs, door het Glop waar Moeraskartelblad groeide en langs het Arnica-weitje, waar volgens zeggen vroeger Valkruid (*Arnica montana*) was aangetroffen. Het pad maakte een scherpe bocht naar rechts met links de begraafplaats Vredenhof met vooral drenkelingen uit de Eerste Wereldoorlog en rechts een aantal witte kruisen tussen opschot van abelen. Hier lagen de opvarenden van een schoener begraven. Volgens Kees van de Kraan (toen promovendus aan de VU) waren het drie mannen en een vrouw. Hij kon het weten want hij had bij de Gravendienst gewerkt (onderzoek oorlogsgraven) en ze wel eens aangeprikt en de contouren bepaald.

Na Vredenhof liep de weg linksaf, stak een duinenrij over en vervolgens vrij rechthoekig door duin en rietmoeras (met veel dazen) richting Noordzee. Direct na de bocht naar links, was rechts een draad aangebracht om de doorgang te verhinderen. Wie dat negeerde, over de afrastering stapte en zich aan de noordkant van het duin naar het oosten begaf, kwam op een oude aftakking van de Reddingsweg. Deze aftakking leidde via een valleetje met het vleesetende plantje Zonnedaauw (*Drosera*) uiteindelijk naar een dammetje of zandrichel in het rietmoeras. Als je dit volgde kwam je langs de noordzijde van de eerste slenk uit bij de L-plasjes (op stafkaarten worden deze plasjes aangegeven met de letter L en een nummer van drie of vier cijfers). Vandaar had je toegang tot de doorgang door de Kobbeduinen. Op deze wijze kon in begin van de negentiende eeuw ook met een reddingsloep halverwege het eiland de Noordzeekust of via de derde slenk het wad worden bereikt. Begin jaren zeventig was dit pad nog terug te vinden en geheel te volgen. Nu, 50 jaar later niet meer, noch vanaf Vredenhof, noch vanaf het fietspad door de kwelder. Ook de Arnica-weide was niet meer herkenbaar. Bovendien was het rietmoeras met de dazen verworpen tot berkenbos. De opschot van berkenbomen dateert uit het einde van de zeventiger jaren en werd in het algemeen toegeschreven aan verdroging door de toegenomen wateronttrekking ten bate van de groeiende stroomtoeristen.

Het dennenbos, over de kwelder naar de vierde slenk

Ook op Schier zijn dennen aangeplant. Dat gebeurde in de vijftiger jaren langs de gehele kust vanwege bouw- en met name mijnhout. De Corsicaanse den was favoriet (zouttolerant en korte rechte stammen), maar ook Grove den werd veel toegepast. In 1969 hadden we cursus op Schier en daarvoor deden we ook onderzoek in het dennenbos. Het was een mooi open bos met een dunne strooisellaag van naalden. Nu, 50 jaar later, zijn de bomen dikker en hoger en is de bosgrond bedekt met een laag braamstruiken. Die struiken en ranken reiken zeker 2 meter hoog. Hier en daar dragen ze een spaarzaam bloempje, maar de ranken zijn vooral vegetatief. Uitbundige groei van bramen is in vrijwel alle Nederlandse bossen het geval en wordt gestimuleerd door de toename van stikstof in de lucht (NOx en ammonium). Mogelijk speelt behalve ammonium uit de veeteelt ook het toegenomen verkeer- en energieverbruik in Groningen en Friesland een rol. Het open dennenbos op Schier is in ieder geval verdwenen en heeft plaats gemaakt voor een ontoegankelijke jungle van braamstruiken (figuur 3 en 4).

De kwelder werd in 1969 nog niet begraasd en was overdekt met kweldergras met daarin open plekken met Zeeaster en Lamsoor. Zeealsem groeide vooral aan de kreekranden. Het onderzoek van de VU vond met name plaats in de slenken: in de eerste slenk werd het voorkomen en gedrag van wadslakjes bestudeerd en in de bovenloop van de tweede slenk werd de levenswijze van de Steurgarnaal (*Palaemonetes varians*) in kaart gebracht. Na de introductie van vee, begin jaren zeventig werden de onderzoekingen onuitvoerbaar. De koeien doorkruisten de ondiepe delen van de slenken en als koeien met de poten in het water staan dan laten ze hun ontlasting lopen. Het water van de krekken raakte daardoor verontreinigd en de wadslakjes en steurgarnalen verdwenen. In de duinen wordt thans gecontroleerd begraasd met schapen, runderen en pony's. Dit betreft echter de duinen ten noorden van de bunker. Van deze begrazing is onlangs een evaluatie verschenen (Marin-Diaz *et al.*

Figuur 3 en 4. Dennenbos in 1971 (prentbriefkaart) en in 2020 (foto Eliza Timmermans).

2021). Aanvankelijk mochten de koeien tot aan de tweede slenk grazen. Anno 2021 lopen er koeien (pinken en vaarzen) tot aan de vierde slenk. Ik weet niet of hun invloed op de vegetatie van de kwelder, de kreekecologie en op de stikstofbalans hier ook wordt gevolgd, maar ik krijg niet die indruk. Misschien is dat echter in vroegere jaren al eens gebeurd.

Tot aan de Kobbeduinen lijkt er verder niet veel veranderd te zijn. We waren er tijdens hoogwater springtij en het viel op dat er op de kwelder ter hoogte van de L-plasjes wel overal plassen ontstonden met het water van de vloed. Of dat vroeger ook zo was, weet ik niet meer.

Begrazing tussen Kobbeduinen en Vierde slenk

De Kobbeduinen waren vroeger een oase van rust. Het was al bijna een dagtocht om die te bereiken. Lopend vanaf de boot of het kamp of eerst naar het dorp om een fiets te huren bij Soepboer. Voor 1 gulden en 60 cent per dag had je al iets en voor een rijksdaalder had je een fiets met licht en die ook remde. Het Kobbeduin was laag begroeid met aan de westzijde mooie, enorm grote vlierstruiken waarop judasoren groeiden. Aan de oostzijde van het duin bevond zich een enorm veld wilgenroosjes die de hele helling in de zomer paars kleurden. Dit was het onderzoeksterrein van Jelte van Andel die daar een proefschrift aan wijdde.

Met die rust is het nu wel gedaan. Op de bootsteiger staan honderden fietsen te huur: met versnelling, met een karretje voor hond of kind, E-bikes en mountainbikes. Na aankomst met de boot kun je een half uurtje later op het Kobbeduin staan en met een mountainbike begint het avontuur dan pas. De meeste mensen staan langer in de rij om een fiets uitgereikt te krijgen, dan om het duin te bereiken. Het begint met

een goede infrastructuur voor de natuurliefhebber, maar met fietsverhuur op de aanlegsteiger en een assortiment E-bikes en mountainbikes is het met de rust gedaan voor medemens en dier. Zelfs op een doordeweekse najaarsdag stonden er tientallen fietsen geparkeerd en liepen even grote aantallen over de kwelderpaden richting Willemsduin: ongeremd verstoren. Eigenlijk zou er bij de eerste slenk een bord moeten komen dat alleen te voet doorgang verleent.

Ook met de vlieren was het niet best gesteld. Er stonden nog twee grote struiken tussen de overige hoog opgeschoten struiken. Nog één schamel Judasoortje en littekens waar andere waren verwijderd door zelfzuchtige onverlaten. Tot overmaat van ramp was van de grote paarse helling Wilgenroosjes ook al niets over. Ze waren vervangen door hoog opgeschoten Esdoorns. Eigenlijk zouden we een boommonster moeten nemen en jaarringen tellen want hoelang staan die bomen daar al? Zelfs het baken was in de wildernis nauwelijks nog zichtbaar. Is dit een normale successie of het gevolg van vermessing uit de landbouw en de NO2-uitstoot van het verkeer, met daarbij nog een beetje extra door de uitstoot van de gas-, kolen- en biomassa centrales aan de Eemmond?

NO2-uitstoot

In het oorspronkelijke artikel wordt hier uitgeweid over de exploitatie van het Groninger gas en de ontwikkeling van het autogebruik vanaf de jaren '70.

Figuur 5. Enig overgebleven Judasoor op één van de nog twee oude vlieren op de zuidhelling van het Kobbeduin.

De kwelder tussen Kobbeduinen en vierde slenk bleek ook nu nog een interessant mozaïek met natte venige en daardoor verende velden vol Zeeasters en omrandingen met Alsem. Voeger was dit wellicht niet anders. De doorsteek naar het strand was wel anders dan ik mij herinnerde. Het stuifduin dat we vroeger over moesten naar het strand had blanke toppen en daarvan was geen sprake meer. Ook het Willemsduin dat vroeger schitterde in het zonlicht (figuur 6), was nu gehuld in duindoorngroen. Het pad naar het strand liep nu door een hoog opgeschoten duindoornbos met toppen tot ver boven onze hoofden. Daarachter lag vroeger het brede strand. Nu echter een circa 300 meter brede begroeide vallei, die van de zee was afgesloten door weer een stuifduin. Ook ter hoogte van paal 7-9 waar 50 jaar geleden een open, maar met overvloed aan Parnassia en Duizendguldenkruid begroeide vallei lag, was deze nu overdekt met een dichte, kruidige vegetatie. Aan de zeezijde van de oude stuifdijk, lag een nieuwe vallei met een nieuwe stuifduin. Het eiland is niet alleen langer geworden, maar ook breder en heeft zich in noordelijke richting verbreed. Die noordelijke uitbreiding is spectaculair bij de vuurtoren. Vijftig jaar geleden verbleven we met circa veertig studenten in het Strandhotel van de familie Kremer. Het hotel stond op 100 meter van het strand en was omgeven door spaarzaam begroeide duinen.

Figuur 6. Het Willemsduin (1971) gezien vanaf de kwelder. De duinflanken waren nog nauwelijks begroeid en schitterden in de zon (foto Mary Baart).

De Vuurtoren (Noordtoren) is hier niet ver vandaan en vanaf het hotel en de vuurtoren liep je zo naar beneden, het strand op. Begin jaren '70 was er op die plek kweldervegetatie aanwezig: het zogenoemde "groene strand". Dat was in die tijd heel bijzonder en een belangwekkend studieobject. Aan de duinvoet had zich een gebied van misschien wel 500 bij 100 meter ontwikkeld met begroeiing met bijzondere soorten planten. Uit later onderzoek bleek dat een cyclisch gebeuren dat op meer eilanden tot de natuurlijke ontwikkeling behoort. Elke 50-70 jaar landt er een zandbank tegen het strand die de duinvoet enigszins afschermt waardoor er een soort van kwelder ontstaat. Die hoort daarna weer te eroderen en verdwijnen. Nu, 50 jaar later loop je bij de vuurtoren naar beneden en komt dan in een dicht begroeide vallei van ruim 100 meter breed en schijnbaar doorlopend over de hele lengte van het eiland. De vallei wordt afgeschermd van de zee door een nieuw duin van 10 meter hoog, vervolgens een strandvlakte en weer een nieuw duin van 7 meter hoog. Er is geen sprake meer van een cyclisch proces. Dat is nog niet alles, toen wij van de Vierde slenk over het strand terugliepen naar de camping, zakte elke voetpas wel 2 cm in het natte zand, alsof er net een nieuwe laag zand was aangebracht die nog moest uitharden.

Zandverplaatsingen

In het oorspronkelijke artikel wordt hier ingegaan op de zandverplaatsingen bij Schiermonnikoog van oudsher en de invloed daarop door de afsluiting van de Lauwerszee.

Tot besluit

Schier is duidelijk veranderd. De eens soortenrijke, spaarzame vegetatie

Figuur 7. Bunker Wasserman ca. 1975 in een toen nog open duingebied.

is mogelijk nog steeds even soortenrijk, maar ook, sinds begin jaren zeventig, veranderd in een soort 'tropisch oerwoud'. De oorzaak is waarschijnlijk een toegenomen depositie van ammoniak en stikstofoxiden. Dit treedt ook op de andere eilanden op, maar is op Schiermonnikoog wel bijzonder heftig. De vermoedelijke oorzaak waardoor Schiermonnikoog zo bijzonder getroffen wordt, is – alles overziende – dat er drie van de zeven melkveebedrijven pal ten zuiden tegen het natuurgebied aan liggen.

Dan is er nog de vraag waarom de konijnen die overvloed niet gezellig wegknabbelen en waarom het eigenlijk zo slecht gaat met de konijnen op Schiermonnikoog (ondanks het jachtverbod). Eerlijk gezegd weet ik dat ook niet, al zou ik wel een aantal voor de hand liggende zaken kunnen noemen. Zoals dat konijnen kijken onder een hoek van circa 20 graden en rondom uitzicht nodig hebben. In de huidige dichtgegroeide situatie is dat onmogelijk. Het knabbelen op gedoornde braamranken lijkt ook niet gezond. Hetzelfde geldt voor duindoortwijken en bladeren. De onderzijde van duindoornbladjes zijn bedekt met minuscule stervormige stekels. Dat kan niet gezond zijn voor het darmepitheel. Tot slot zien we de berken en kruipwilg toenemen. Die zitten vol salicylzuur, goed voor mensen tegen de hoofdpijn of tromboserisico's, maar uiterst giftig voor konijnen en andere knaagdieren. Als dan de koeien het wel eetbare gras weg grazen en de weilandranden tot akker verworden zijn dan is het verdwijnen van het konijn eigenlijk zo vreemd nog niet.

Het is ook toeristisch druk geworden, alles is in een kwartiertje bereikbaar. Het aantal dagjesmensen en overnachtingen is enorm toegenomen. Een probleem is dat bij de ontsluiting van de Kobbeduinen met fietspaden niet de massale ontwikkeling van toeristen met ook nog mountainbikes en E-bikes voorzien is. In de zomer van 2021 is het eiland overspoeld door toeristen vanwege de reisbeperkingen naar het buitenland. Van een visie op de toekomst heb ik niets gezien. Men maakt zich drukker om de mogelijke verstoring door de aanleg van een elektrakabel voor groene stroom over het eiland en het wad dan om de toegenomen stroom toeristen.

Het meest deprimerend vond ik echter de aanblik van het voormalig weidegebied. Dat was namelijk getransformeerd in maïs- en raaigrasakkers. Dit is de meest opvallende en voor een ieder zichtbare aantasting van het landschap en bovendien een flagrante vernietiging van weidevogelareaal. Helaas is heel Nederland aldus op de schop gegaan. Aangenomen mag worden dat omstreeks 1950 het aantal koeien in evenwicht was met het aantal hectares weidegrond, hoewel er ook toen al kunstmest werd gebruikt. Dat begon al voor de Tweede Wereldoorlog en nam direct daarna een grote vlucht. Het aantal koeien verdubbelde bijna tussen 1950 en 1980. Door de toename van het aantal koeien was de natuurlijke grasproductie uiteraard onvoldoende. Dat gegeven dreef automatisch de ontwikkeling van hoogproductieve grasrassen en import van kracht- en bulkvoer uit het buitenland. Daarna nam het aantal koeien wel af, maar de melkproductie per koe verdubbelde en de levensduur van de koe werd bekort. Het ging dus nog steeds om teveel koeien voor het beschikbare grasland en dus is overgeschakeld van natuurlijk grasland naar akkerbouw van aangepast hoogproductieve grasrassen. Als zich na verloop van tijd meer natuurlijke plantensoorten vestigen, wordt het land doodgespoten en opnieuw ingezaaid. Schiermonnikoog telde in 2021 iets meer dan 600 koeien, veel meer dan het eiland kan voeden. Om die reden worden grote hoeveelheden raaigras van de wal aangevoerd tezamen met krachtvoer voor een optimaal vet- en eiwitgehalte van de melk. De kaaswinkel in het dorp die reclame maakt met eilander kaas handelt dus in illusies. Het is gewoon Uniekaas voor een hoge prijs. Dit had op Schiermonnikoog (en de andere eilanden) natuurlijk best anders gekund. Daar was dan wel visie en steun van gemeente en Natuurmonumenten voor nodig geweest en wellicht een beetje durf van de boeren in kwestie.

Tot slot is het eiland zichtbaar en meetbaar langer geworden en uitgedijld in noordelijke richting. De oorzaak daarvan is gelukkig wel aan te wijzen. De buitendelta is namelijk gemobiliseerd door de afsluiting van de

Lauwerszee. De erfenis van een millennium aan zand invangen in de buitendelta is daardoor uitgesmeerd langs de eilandkust in slechts luttele decennia. Juist nu zo'n buffer aan zand in de toekomst misschien broodnodig is, is die helaas vervlogen. Misschien komt het de inwoners van Borkum straks nog ten goede.

Dankzegging

Dank aan Jaap de Vlas en Madelijn Marquenie voor hun kritisch commentaar en correcties.

Literatuur:

Marin-Díaz, B., L. L. Govers, D. van der Wal, H. Olff & Tj. J. Bouma, 2021. How grazing management can maximize erosion resistance of salt marshes. *Journal of Applied Ecology*, vol. 58, p. 1533–1544.

Internetverwijzing

Keuringsdienst van waarde, 9 sep 2021 - Seizoen 22 Afl. 16 - Harde boter.

Link: https://www.npo3.nl/keuringsdienst-van-waarde/09-09-2021/KN_1725009

Marquenie, J.M., 2022. Schiermonnikoog, hoe het is en hoe het was. *Academia.edu*. Het artikel en een bijbehorende fotobijlage zijn ook als pdf te downloaden vanaf de FFF-website: <https://www.fjildbiology.nl/twirre/>.

Joop Marquenie
p/a jaapdevlas@gmail.com

Wie kennis vermeedert, vermeedert smart

Boekbespreking

Natuuramnesie. Hoe we vergeten zijn hoe de natuur er vroeger uitzag
Marc Argeloo
Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2022
Prijs: € 26,99

Van de dichter Ed Leeflang verscheen in 1982 *Op Pennewips plek*, een bundel onderwijsgedichten zou je kunnen zeggen. Het volgende gedicht typeert de puberleerling zonder historisch besef.

*Hij is zo absoluut van deze tijd
dat wat ervoor ligt middeleeuwen zijn
van Luther, spoorwegstakers, wat Germanen.
Kortom schijn; om echte mensen
in de war te maken.*

Hopelijk breekt er een glimlach op je gezicht door van: ja, zo 'onnozel' kunnen ze zijn! Ha, ha.

Maar als je wilt voorkomen dat je jezelf als zodanig onmaskerd zult voelen, lees dan het hier besproken boek niet. Het gaat over het collectieve gebrek aan historisch besef van hoe de natuur er vroeger uitzag. Grote kans dat je tot de ontdekking komt dat jouw eigen besef op dit vlak net zo fragmentair is als dat van de puber in het gedicht. Een tweede reden om het niet te lezen zou kunnen zijn dat je met de Bijbelse Prediker tot de vaststelling komt dat wie kennis vermeedert, smart vermeedert. Wij als menselijke soort hebben een desastreuze invloed op alle natuurlijke milieus waarin we ons begeven en vestigen. We veroorzaken de zesde grote *massa-uitsterving*, te definiëren als *een geologisch kort tijdperk waarin de aarde meer dan driekwart van haar soorten verliest*. Het boek brengt dit scherp in beeld en de kans dat je na lezing gedeprimeerd achterblijft, is niet gering.

Feiten onder ogen zien

Beter is het natuurlijk om de feiten wel onder ogen te zien. Het is nog maar vrij kort geleden (vanaf het midden van de 19e eeuw) dat natuurvorsers op het spoor kwamen van dit onthutsende gegeven. Dit geologische tijdperk, dat zo'n 150.000 jaar geleden begon, heeft inmiddels ook een eigen (nog niet algemeen aanvaarde) naam: het antropoceen. Hoewel veel mensen wel vaststellen dat de natuur gedurende hun leven netto achteruitgaat, dringt de mondiale en langetermijnschaal ervan collectief niet door.

Het verschijnsel is de laatste vijftig jaar geleidelijk aan steeds preciezer onderzocht en benoemd: *change blindness*, *generational change blindness*, *environmental generational amnesia*, en nu vooral bekend als *shifting baseline syndrome* (verschuivend referentiekader-syndroom) en kortweg als *natuuramnesie*.

Amnesie betekent 'geheugenverlies', waarbij in dit kader dat geheugenverlies collectief of generationeel bedoeld is en niet individueel. Iedereen bouwt in zijn jeugd een natuurbeeld op waarbij de staat-van-de-natuur-in-die-periode voor de rest van zijn leven het referentiekader wordt. Die amnesie stapelt zich van generatie op generatie op. Wat de amnesie versterkt, is dat uitsterven doorgaans een geleidelijk proces is: populaties worden minder talrijk en minder vitaal, ook zeldzamer door areaalverlies, totdat de soort uiteindelijk echt uitsterft. Dat aspect brengen wetenschappers tegenwoordig weliswaar met Rode Lijsten in beeld, maar de abstracte vorm van zulke lijsten en hun categorieën bemoeilijkt dat het collectief doordringt.

Oorzaken

Hoe veroorzaakt de mens die funeste uitwerking op de natuurlijke conditie van zijn leefomgeving? Telkens weer gaat het dan om te intensieve jacht, het veranderen van de leefomgeving voor met name landbouw, het te gretig oogsten van natuurlijke rijkdommen (denk bijvoorbeeld aan hout) en het gegeven dat mensen allerlei organismen in hun kielzog meenemen, zoals geiten, ratten en micro-organismen die desastreus uitpakken voor een omgeving die weerloos is tegen hun eigenschappen. In de moderne tijd komt daar het verstoken van fossiele brandstoffen bij en het overvloedige gebruik van gif. Bij al die onmatigheid zijn we ook nog zeer talrijk; we zijn inmiddels ongeveer overal.

Argeloo geeft een groot aantal soms zeer indringende voorbeelden van soorten die uitgestorven of sterk achteruitgegaan zijn, en hoe dat dan verliep. Soms ging dat willens en wetens. De oeroude en wijdverbreide steur met wereldwijd regionale (onder)soorten is doelbewust door de commercie te gelde gemaakt. Het Duitse kaviaarhuis Dieckmann en Hansen begon in 1869 aan de Elbe in Hamburg. Met moderne, zeer effectieve vangsttechnieken hadden ze rond 1880 de steur in Duitsland zo goed als uitgeroeid. Ze weken uit naar de Amerikaanse oostkust, waar de rijke regionale populaties in de Delaware en de Hudson in 1925 op waren. Al daarvoor streek de firma in 1902 neer in de regio van de Kaspische zee waar de Russische steur, de Perzische steur, de Beloogasteur en nog een aantal populaties ernstig in de problemen kwamen. In WO II viel de vangst terug en remde de neergang af, maar in 1958 realiseerden de Russen de Wolgadam bij Wolgograd, waardoor steuren niet meer stroomopwaarts konden. Ook in andere rivieren kwamen dammen. Illegale vangst en handel gaven de resterende populaties rondom de Kaspische zee rond 1980 de nekslag. Toen de ramp dan toch doordrong, kwamen beschermingsmaatregelen te laat.

Bronnen van informatie

Argeloo begint zijn boek anekdotisch met een eigen jeugdervaring als